

**ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

МИХАЙЛИК ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ

УДК 343.8:343.9

**НАСИЛЬСТВО В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКИ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Ірпінь – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Богатирьов Іван Григорович,

Університет державної фіскальної служби України,
професор кафедри кримінального права та кримінології

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Головкін Богдан Миколайович,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України

Корнякова Тетяна Всеволодівна

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
завідувач кафедри адміністративного і кримінального права

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Кулик Олександр Георгійович,

Державний науково-дослідний інститут МВС України,
завідувач науково-дослідної лабораторії кримінологічних
досліджень та проблем запобігання злочинності

Захист відбудеться 27 березня 2020 року о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 27.855.03 в Університеті державної фіскальної служби України за адресою: 08205, Київська область, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Університету державної фіскальної служби України за адресою: 08205, Київська область, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31

Автореферат розіслано «25» лютого 2020 року

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

І. В. Грицюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Інтеграція України у європейський правовий простір вимагає проведення реформ на всіх рівнях державного устрою. Не винятком є і реформа у сфері виконання та відбування покарань. Учинення засудженими насильства під час відбування покарання свідчить про наявність серйозних прогалин та суперечностей в діяльності установ виконання покарань (далі – УВП) Міністерства юстиції України, що ставить під сумнів можливість досягнення мети кримінального та кримінально-виконавчого законодавства: захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення й ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Насильство в УВП України, яке збільшується, за останні десять років становить серйозну і складну проблему не тільки для Міністерства юстиції України, а й для національної безпеки суспільства. Поряд із тим, проведення нашою державою широкомасштабної реформи кримінально-виконавчої системи, фундаментальні засади якої закріплено у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р), дозволить наблизити діяльність Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України до міжнародних стандартів і потреб суспільного розвитку, у зв'язку з чим в органах і УВП Міністерства юстиції України відбуваються кількісні та якісні зміни не тільки складу засуджених, а і формується нова генерація персоналу.

Проведена за останні п'ять років гуманізація кримінального законодавства в державі сприяла тому, як засвідчить державна статистика, що менш небезпечна для суспільства частина осіб, які вчинили злочини, засуджується до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. До УВП Міністерства юстиції України направляються особи, які вчинили переважно тяжкі й особливо тяжкі злочини (для відбування покарання до виправних колоній середнього та максимального рівнів безпеки).

Саме ці два рівні безпеки розглядаються нами, як найбільш актуальні для проведення кримінологічного дослідження. Концентрація в УВП саме такої категорії осіб вимагає від персоналу більш професійно виконувати свої обов'язки, постійно звертати увагу на засуджених, які неодноразово проявляли вирази насильства, схильних до вчинення нового злочину, проводити заходи групового, індивідуально-профілактичного та віктимологічного характеру.

Станом на 1 грудня 2019 року у сфері управління ДКВС України перебуває 148 установ виконання покарань. У 17 установах виконання покарань засуджені не утримуються у зв'язку із здійсненням оптимізації їх діяльності. В установах виконання покарань та слідчих ізоляторах утримується загалом 55 078 осіб. Із них: 5 600 осіб засуджені на строк понад 10 років; 7 022 особи – за умисне вбивство; 3 080 осіб – за завдання умисного тяжкого тілесного ушкодження; 8 311 осіб – за розбій, грабїж та вимагання; 12 282 особи – за крадіжку; 712 осіб – за згвалтування; 18 осіб – за злочини проти основ національної безпеки ¹.

Підтвердженням цьому служать статистичні дані Державної судової адміністрації, аналітичні довідки Державного департаменту України з питань виконання покарань, Державної пенітенціарної служби України та Міністерства юстиції України за період 2010–2019 рр. Так, за даними офіційної статистики характерною особливістю злочинів, вчинених засудженими в УВП за останні 10 років (2010–2019 рр.), є тенденція до суттєвого зменшення їх кількості з деякими динамічними коливаннями. Зокрема, якщо протягом 2010–2011 рр. спостерігалось зменшення кількості злочинів з 422 (2010 р.) до 404 (2011 р.), то з 2012 р. по 2013 р. включно абсолютний показник рівня злочинності серед засуджених збільшився відповідно з 465 (2012 р.) до 576 (2013 р.).

Поряд з цим, у подальші роки в динамічності коливання настало незначне зменшення абсолютної кількості злочинів, вчинених засудженими в УВП з 515 в 2014 р. до 298 в 2015 р. Протягом наступних років динамічність коливання була пов'язана з незначним збільшенням абсолютної кількості злочинів, вчинених засудженими в УВП з 302 в 2016 р. до 314 в 2019 р. Зокрема, період 2015–2019 рр. характеризувався незначним збільшенням абсолютної кількості злочинів, вчинених засудженими в УВП з 298 в 2015 р. (таке різке зменшення кількості пенітенціарних злочинів з 515 в 2014 р. до 298 в 2015 р. пояснюється «виключенням» з обліку злочинів, учинених в УВП Донецької, Луганської областей, АР Крим) до 314 в 2019 р. зі збереженням «відносно стабільної» частки насильницьких злочинів у структурі пенітенціарної злочинності; що стосується рівня вчинення нових злочинів в УВП, то рівень злочинності на 1 тис. засуджених та осіб, взятих під варту, становив: у 2010 р. – 4,87; 2011 р. – 3,85; 2012 р. – 3,52; 2013 р. – 3,02; 2014 р. – 3,92; 2015 р. – 4,06; 2016 р. – 4,15; 2017 р. – 4,25; 2018 р. – 4,14; 2019 р. – 4,26.

Таким чином, обліковані дані свідчать як про зниження чисельності засуджених, так і про «відносну стабільність» рівня злочинності в УВП. Однак криміногенний склад засуджених призводить до вчинення з їх боку насильства не тільки до самих засуджених, а і персоналу УВП, збільшення кількості засуджених негативною спрямованості, які приховано або відкрито протидіють персоналу УВП,

¹ Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.

що в результаті негативно позначається на кримінологічному стані функціонування кримінально-виконавчої системи України. Водночас, подібні дії засуджених ускладнюють сам процес виконання та відбування ними покарання, порушуються принципи невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, не досягається мета покарання та кримінально-виконавчого законодавства. Зазначені обставини зумовили провести ґрунтовне дослідження вчинення насильства в УВП з одного боку, а з іншого – запропонувати застосовувати на практиці ефективні заходи його запобігання шляхом удосконалення кримінально-правових, кримінально-виконавчих та кримінологічних засад.

Проведені вітчизняними вченими О. М. Гуміним (2011 р.), Б. М. Головкіним (2011 р.), К. В. Катеринчук (2019 р.) та М. С. Пузирьовим (2019 р.) останніми роками дослідження злочинності серед засуджених в УВП показали, що вжиті заходи та профілактичні дії з боку ДКВС України не повною мірою відповідають криміногенній та кримінальній ситуації, що виникла у зазначених установах, тому не можуть привести до суттєвого зменшення вчинення серед засуджених до позбавлення волі насильницьких злочинів.

Ураховуючи, що проблема насильства в УВП, як цілісний комплексний феномен, розкрита недостатньо на доктринальному кримінально-правовому та кримінологічному рівні, не повною мірою розроблена методика запобігання насильству серед засуджених і персоналу УВП, це призводить до труднощів і суперечностей у формуванні окремих заходів запобігання цьому суспільно небезпечному явищу. Це, у свою чергу, знижує не тільки наукову, а і практичну цінність удосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері, ускладнює розроблення та впровадження у практичну діяльність УВП Міністерства юстиції України методичних рекомендацій щодо запобігання насильству у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки.

Теоретичною базою дослідження насильства в УВП є наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, які представляють різні галузі наукового знання: Ю. М. Антоняна, Л. В. Багрія-Шахматова, О. М. Бандурки, М. П. Барабанова, В. С. Батиргареєвої, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, В. В. Василевича, М. Г. Вербенського, П. А. Вороб'я, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, В. К. Грищука, О. М. Гуміна, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. М. Ігнатова, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, К. В. Катеринчук, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, Т. В. Корнякової, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, І. П. Лановенка, Я. Ю. Ліховицького, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, Лоренс Дж, О. А. Мартиненка, П. П. Матишевського, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка,

С. С. Мірошниченка, А. А. Музики, Ю. В. Нікітіна, Д. Й. Никифорчука, Ю. В. Орла, В. І. Осадчого, М. С. Пузирьова, Г. О. Радова, А. В. Савченка, О. В. Старкова, В. В. Сташиса, А. Х. Степанюка, В. Я. Тація, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, Г. А. Туманова, П. Л. Фріса, Ю. О. Фролова, М. І. Хавронюка, Г. Ф. Хохрякова, В. Б. Шабанова, В. І. Шакуна, С. А. Шалгунової, О. О. Шкути, В. Є. Южаніна, Н. М. Ярмиш, О. Н. Ярмиша, С. С. Яценка, М. М. Яцишина та інших дослідників.

Незважаючи на значну кількість праць із названої проблематики, маємо повне право констатувати, що вивчення насильства в УВП залишається актуальним завданням у силу зростаючої тенденції вчинення кримінально-караних діянь засудженими, теоретико-прикладною доцільністю виділення групи складів злочинів, що вчиняються в УВП із використанням насильницького способу, та оптимізації заходів щодо їх запобігання. Окрім того, з позиції зміни пріоритетів державної політики у сфері реформування ДКВС України, її подальшої демократизації, гуманізації та наближення до європейських стандартів потребують удосконалення правова база, організаційно-управлінські та суто кримінологічні аспекти запобігання насильству в УВП.

Безумовна важливість, актуальність та складність теоретичних і прикладних проблем запобігання насильству в установах виконання покарань, а також необхідність розроблення практично спрямованих пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення науково-прикладних засад його запобігання у зазначених установах зумовили необхідність наукового дослідження цих проблем на рівні докторської дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема відповідає плану дій з реалізації стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р), Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015), Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р), Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016–2020 рр., (затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.), плану науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських робіт ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2014–2019 рр. «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (номер державної реєстрації: 0113U007698).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (протокол

№ 6 від 2 липня 2014 р) та уточнена тією ж Вченою радою (протокол № 5 від 30 травня 2018 р.).

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є розв'язання комплексної наукової проблеми на основі комплексного аналізу кримінально-правової та кримінологічної характеристик, законодавства, наукових джерел, результатів узагальнення практики діяльності УВП Міністерства юстиції України та зарубіжного досвіду теоретико-прикладних засад запобігання насильству в установах виконання покарань України.

Для досягнення зазначеної мети наукового дослідження було поставлено такі *задачі*:

- з'ясувати стан розроблення проблеми дослідження насильства в УВП;
- сформулювати методологію дослідження насильства в УВП;
- визначити поняття та зміст насильства в УВП;
- розробити експериментальну методіку дослідження насильства в УВП;
- обґрунтувати соціально-правову обумовленість кримінальної відповідальності за насильство в УВП;
- установити об'єкт насильницьких злочинів в УВП;
- розкрити об'єктивну сторону насильницьких злочинів в УВП;
- визначити суб'єкта насильницьких злочинів в УВП;
- вивчити суб'єктивну сторону насильницьких злочинів в УВП;
- проаналізувати стан і тенденції насильства в УВП на найближчі п'ять років;
- визначити детермінанти насильства в УВП в сучасних умовах;
- дослідити кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє насильство в УВП;
- вивчити віктимологічну характеристику потерпілого від насильства в УВП із числа засуджених;
- здійснити кримінологічну характеристику насильства проти персоналу УВП;
- сформулювати загальносоціальні заходи запобігання насильству в УВП;
- запропонувати спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильству в УВП;
- розробити індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильству в УВП;
- проаналізувати зарубіжний досвід запобігання насильству в УВП;
- визначити кримінологічне моделювання запобігання насильству в УВП;
- розробити науково обґрунтовані заходи щодо підвищення рівня запобігання насильству в установах виконання покарань.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері вчинення насильства в установах виконання покарань та його запобігання.

Предмет дослідження – насильство в установах виконання покарань України: кримінально-правова та кримінологічна характеристики.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети, задач дослідження, його об'єкта і предмета. Під час виконання дослідження використані сучасні методи наукового пізнання, а саме: *діалектичний метод*, за допомогою якого розглянуто концептуальні засади запобігання насильству в установах виконання покарань в їх динаміці та взаємозв'язку з іншими соціальними й правовими явищами (розділи 1–4); *порівняльно-правовий метод* застосовано для виявлення особливостей доктринального розуміння специфіки насильства в установах виконання покарань, а також можливостей запровадження зарубіжного досвіду у вітчизняне законодавство (підрозділи 1.2, 4.2); *логіко-семантичний метод* – для проведення поглибленого вивчення стану і тенденцій, а також детермінантів насильства в установах виконання покарань (підрозділи 3.1, 3.2); *метод системного аналізу* надав можливість охарактеризувати особу, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань (підрозділ 3.3); *формально-логічний метод* дозволив розкрити віктимологічну характеристику потерпілого від насильства в установах виконання покарань (підрозділ 3.4); *структурно-функціональний метод* – для забезпечення комплексного дослідження правової основи запобігання насильству в установах виконання покарань (підрозділ 4.1); *соціологічні методи* (анкетування, інтерв'ювання, спостереження, експеримент) використано в усіх розділах дисертації з метою вивчення думок різних категорій респондентів з проблемних питань дисертаційної роботи та з'ясування соціальної результативності відповідних правових норм й організаційних заходів; *статистичний метод* дав змогу проаналізувати зібрані емпіричні дані, а також офіційну статистичну звітність про насильство в установах виконання покарань (розділи 1–4).

Емпіричну базу дослідження становлять: статистичні дані за десять років (2010–2019 рр.) щодо рівня насильства в установах виконання покарань в Україні; дані статистичної звітності Державної судової адміністрації України (2010–2019 рр.), Державної пенітенціарної служби України (2010–2016 рр.) та Міністерства юстиції України у сфері виконання кримінальних покарань та пробації (2016–2019 рр.) щодо осіб, засуджених за ст. 389, 390, 391, 392, 393 Кримінального кодексу України; результати анкетування 750 працівників установ виконання покарань; узагальнені результати опитування 1250 засуджених на базі установ усіх 24 областей України (за винятком Автономної Республіки Крим). У роботі також була використана інформація, яка висвітлена в оглядах, бюлетенях, інформаційних листах, наказах Міністерства юстиції України у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за своїм змістом дисертація є першою в Україні комплексною, міждисциплінарною, кваліфікаційною науковою працею, яка розв'язує важливу науково-прикладну проблему дослідження насильства в установах виконання покарань та її запобігання.

У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних наукових положень, висновків і рекомендацій.

вперше:

– сформульовано авторське визначення насильства в установах виконання покарань – це кримінально-карана форма фізичного та психологічного впливу на життя, здоров'я особи, статеву свободу й недоторканність в умовах закритого середовища під впливом комплексу факторів місць позбавлення волі;

– на рівні наукового пошуку розкрито соціально-правову обумовленість насильницьких злочинів, через призму історичних, загальносоціальних, соціально-економічних, медичних, міжнародно-правових, кримінально-правових та кримінологічних факторів, що відрізняється від попередніх вітчизняних розробок у цій сфері;

– запропоновано введення до наукового обігу три категорії насильства в установах виконання покарань: насильство до засуджених з боку засуджених; насильство до персоналу з боку засуджених; насильство персоналу до засуджених;

– виокремлено дві форми насильства в установах виконання покарань: відкриту та приховану (латентну), що дозволило ґрунтовно розкрити їх основні ознаки та довести їх вплив на оперативну обстановку в цих установах та рівень пенітенціарного насильства;

– доведено, що злочини в установах виконання покарань є в більшості випадків латентними. Водночас окремі факти латентної злочинності стають відомими за результатами моніторингових візитів у межах Національного превентивного механізму;

– створена модель класифікації психічного насильства як складової насильницьких злочинів в установі виконання покарань;

– розроблено пропозиції удосконалення кримінальної відповідальності за насильство в установах виконання покарань та методичні рекомендації щодо запобігання насильству в установах виконання покарань залежно від рівня безпеки кримінально-виконавчої установи;

удосконалено:

– наукові погляди та теоретичні положення щодо кримінологічно значущих ознак насильства в установах виконання покарань, запропоновано регулярний моніторинг такого насильства з метою своєчасного проведення заходів його запобігання;

– аргументи про можливості і межі застосування спеціальних засобів і методів, які мають у своєму розпорядженні оперативні підрозділи для вирішення оперативно-тактичних завдань, виявлення причин та умов насильства в установах виконання покарань та його запобігання;

– поняття «персонал установи виконання покарань», згідно з яким це особовий

склад працівників установи виконання покарань, який відповідно до функціональних обов'язків виконує конкретно поставлені завдання, спрямовані на реалізацію цілей виконання покарання, та забезпечує нормальну діяльність установи виконання покарань.

дістали подальшого розвитку:

– обґрунтування проблем криміногенної віктимізації соціальних груп (у тому числі і в установах виконання покарання), які не знайшли широкого висвітлення в кримінологічній літературі, що позначилося на створенні науково-прикладної парадигми віктимологічного запобігання;

– опрацювання досягнень кримінологічної теорії про поняття та сутність причин і умов насильства в установах виконання покарань, що дозволило сформулювати сучасну класифікацію причин і умов насильства в цих установах;

– тлумачення терміна «фізичне насильство» та надано авторське розуміння даного поняття, відповідно до якого це умисне протиправне безпосереднє застосування фізичної сили або за допомогою зброї (предметів, які можуть використовуватися як зброя), речовин, спрямоване на порушення тілесної недоторканності людини або позбавлення її життя.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції використані у:

– *законодавчій діяльності* – отримані під час дослідження результати знайшли своє втілення у пропозиціях щодо внесення змін до кримінального законодавства (лист Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 20.01.2020 р. № 04-27/12-178);

– *практичній діяльності* – для використання в оперативно-службовій діяльності установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДПтС України щодо запобігання злочинності серед засуджених в місцях несвободи (акт впровадження у Південно-Східне міжрегіональне управління № 8238 від 05.12.2019 р.);

– *науково-дослідній сфері* – для подальших наукових розробок у теорії запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи (акт впровадження у наукову діяльність Академії Державної пенітенціарної служби № 15/22-а від 05.11.2019 р. та Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара від 04.10.2019 р.);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Кримінально-виконавче право» (акт впровадження ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 10.09. 2019 р. та довідка впровадження Національного університету «Львівська політехніка» від 18.12.2019 р. № 67-01-2485).

Особистий внесок. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та

пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

В науковій статті «Взаємозв'язок кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи», підготовленій спільно з О. І. Богатирьовою, автором особисто з'ясовано залежність рівня і структури насильства в місцях позбавлення волі від наявної кримінальної субкультури серед засуджених. Доведено, що кримінальна субкультура має власну кримінальну ідеологію серед засуджених. Виокремлено основні ознаки взаємозв'язку кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи.

В опублікованих тезах доповіді «Концепція інтегрального перетворення кримінально-виконавчої системи України у пенітенціарну», підготовлених спільно з І. Г. Богатирьовим, автором особисто розкрито шляхи запровадження доктринальних та стратегічних програм у законотворчий процес та практичну діяльність установ виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України через трансформацію кримінально-виконавчої системи України у пенітенціарну.

Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, у дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які обов'язково зроблено посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки, що сформульовані в роботі, доповідалися на засіданні кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Результати дослідження оприлюднено на 9 міжнародних, всеукраїнських та міжвузівських науково-практичних конференціях, симпозіумах, круглих столах, зокрема: «Проблеми протидії злочинності у ХХІ столітті: вітчизняний та міжнародний досвід» (м. Чернігів, 23–24 квітня 2015 р.); «Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права» (м. Дніпро, 25 травня 2018 р.); «Проблеми боротьби зі злочинністю в умовах трансформації сучасного суспільства» (м. Ірпінь, 12 грудня 2018 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 22 березня 2019 р.); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 1 березня 2019 р.); «Перші наукові читання керівника наукової школи «Інтелект» доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Богатирьова Івана Григоровича» (м. Ірпінь, 17 травня 2019 р.); «Проблеми реформування кримінальної юстиції України» (м. Чернівці, 23–24 травня 2019 р.); «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні» (м. Чернігів, 8 жовтня 2019 р.); «Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України» (м. Херсон, 31 жовтня 2019 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображено у

30 наукових працях, серед яких одна монографія, 16 статей у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук; 4 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, 9 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференцій, симпозіумів та круглих столів.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, 4 розділів, що включають 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 477 сторінок, з них основний текст – 406 сторінок, список використаних джерел – 50 сторінок (511 найменувань) та 4 додатків на 21 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про їх апробацію та публікації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження насильства в установах виконання покарань України» складається із чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан розроблення проблеми дослідження насильства в установах виконання покарань»* наголошено, що насильство в УВП являє собою складну кримінально-правову та кримінологічну проблему не тільки для адміністрації зазначених установ, а і для усього суспільства. Насильство, що вчиняється в зазначених місцях несвободи Міністерства юстиції України стосовно засуджених, ув'язнених і персоналу, свідчить про наявність серйозних недоліків і суперечностей у діяльності ДКВС України. Зазначено, що насильство в УВП має підвищену суспільну небезпеку, оскільки його вчинення здійснюється під час виконання покарання, в умовах ізоляції засуджених, посиленого контролю і нагляду за ними. Зроблено висновок, що засуджені особи, які вчиняють новий злочин в УВП із застосуванням насильства, повністю ігнорують кримінально-правові заборони, діють умисно і бажають його вчинити.

З'ясовано, що невизначеність знань про насильство в УВП є свідченням наявної неузгодженості у кримінальному та кримінально-виконавчому праві та протиріччя між існуючою проблемою у виправних колоніях середнього й максимального рівнів безпеки, її прихованістю (латентністю) та відсутністю потужних кримінологічних досліджень із даної проблематики. Установлено, що адміністрація УВП постійно стикається з двома основними проблемами: зростанням насильства у його різних проявах та необхідністю зниження його рівня шляхом науково обґрунтованого і практично виваженого запобігання.

З огляду на такий підхід насильство в УВП розглянуто в контексті кримінального та кримінально-виконавчого права, кримінології, психології та соціології, оскільки забезпечення безпеки засуджених і персоналу є обов'язком адміністрації УВП. Обґрунтовано, що безпека засудженого під час відбування покарання виступає одним із головних об'єктів кримінально-правової охорони, а насильство, яке вчиняється стосовно засуджених і персоналу УВП, варто розглядати як вчинення насильницького злочину, тим паче, що такі прояви мають багато спільних кримінологічних рис із традиційними насильницькими злочинами (вбивство, завдання тілесних ушкоджень, сексуальне насильство, які в кінцевому результаті спричиняють шкоду здоров'ю засудженого або персоналу УВП).

У підрозділі 1.2 *«Методологія дослідження насильства в установах виконання покарань»* доведено, що із методологічних позицій дана проблема має розглядатися як система логічно узгоджених, послідовних, ієрархічно упорядкованих питань, де одні передують іншим і визначають їх зміст. Визначено методологію дослідження насильства в УВП як систему наукового пізнання шляхом застосування загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета з метою розроблення комплексу напрямів запобігання цьому суспільно небезпечному явищу, зокрема з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду. Наведені в роботі теоретико-методологічні засади дослідження насильства в УВП визначили засадничі (базові) положення та забезпечили відповідну архітектоніку й структурно-логічну схему наукового пошуку. Доведено, що формулювання поняття і розроблення комплексу заходів (загальносоціальних, спеціально-кримінологічних, індивідуально-профілактичних), а також визначення кримінологічного моделювання запобігання насильству в УВП потребують формування цілісної методології такого дослідження.

У підрозділі 1.3 *«Поняття та зміст насильства в установах виконання покарань дисертантом»* доведено, що невизначеність поняття «насильство в УВП» унеможлиблює пізнання його сутності, розкриття змісту, встановлення істотних форм і способів вияву, закономірностей детермінації, що в цілому негативно впливає на стан, рівень і тенденції вчинення злочинів в УВП. Це свідчить про складність дослідженої проблеми, її неоднозначне сприйняття кримінально-правовою, кримінологічною та кримінально-виконавчою наукою, гостру необхідність теоретичного і практичного аналізу й емпіричного вивчення з метою надання адміністрації УВП Міністерства юстиції України відповідних методичних рекомендацій щодо запобігання насильству в УВП.

Установлено, що різновидом насильства в УВП і найбільш небезпечним його видом є кримінально-протиправне насильство, яке досліджено нами з позицій кримінально-правової та кримінологічної характеристик. Наведено наукове й правове обґрунтування поняття та структури кримінально-правового насильства в

УВП. Сформульовано авторський підхід до структури кримінально-правового насильства в УВП. Зокрема, запропоновано виділяти наступні групи злочинів: 1) насильницькі некорисливі злочини; 2) корисливі насильницькі злочини; 3) насильницькі злочини, що посягають на волю, честь і гідність особи, громадську безпеку, а також на авторитет органів державної влади; 4) насильницькі злочини, що посягають на правосуддя; 5) корупційні та інші злочини у сфері службової діяльності персоналу установ виконання покарань, а також з боку засуджених, яким властиві такі ознаки, як психологічне та економічне насильство по відношенню як до потерпілого, так і суб'єкта злочину. Обґрунтовано інституціональний механізм насильства в УВП та наведено його специфічні елементи. Сформульовано авторське визначення насильства в установах виконання покарань. Визначено форми насильства в УВП та наведено їх основні ознаки. Так, проведене дослідження насильства в УВП показало, що воно має дві форми: 1) відкрите насильство, що вчиняється засудженими або персоналом і про нього знає адміністрація виправної колонії; 2) приховане насильство, що найчастіше розглядається кримінологами як латентне насильство.

У підрозділі 1.4 «Експериментальна методика дослідження насильства в установах виконання покарань» зазначено, що проведена експериментальна методика дослідження насильства в УВП показала певні позитивні зміни – зменшення кількості зареєстрованих злочинів із застосуванням насильства, однак потрібно брати до уваги визначений нами індекс зростання латентності насильства в установах виконання покарань. Водночас зазначено, що злочини, вчинені в УВП із застосуванням насильства, мають певну специфіку, яка пояснюється особливістю формальних і неформальних стосунків між засудженими та засудженими і персоналом місць несвободи Міністерства юстиції України. Виокремлено складові експериментальної методики дослідження насильства в УВП: 1) завдання, які поставив перед собою дослідник; 2) об'єкт дослідження; 3) предмети дослідження; 4) основні етапи проведення дослідження; 5) методи проведення дослідження; 6) відомості про учасників дослідження; 7) результати апробації дослідження; 8) основні дані про респондентів дослідження та його соціологічну базу.

Розділ 2 «Кримінально-правова характеристика насильства в установах виконання покарань України» складається із п'яти підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Соціально-правова обумовленість кримінальної відповідальності за насильство в установах виконання покарань» встановлено, що насильство в установах виконання покарань може виявлятися у двох формах: відкрите насильство (насильство, яке вчиняється засудженими або працівником установи і про яке знає адміністрація виправної колонії), приховане насильство (латентне насильство). У роботі розкрито соціально-правову обумовленість кримінальної відповідальності за насильство в установах виконання покарань через

призму історичних, загальносоціальних, соціально-економічних, медичних, міжнародно-правових, кримінально-правових та кримінологічних факторів, аналіз яких, на думку автора, є достатнім для констатації соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за насильницькі злочини в установі виконання покарань.

Зазначено, що кримінально-правова структура злочинності в установах виконання покарання характеризується відносною стабільністю. Водночас зазначено, що більшість насильницьких дій, вчинених проти персоналу установи виконання покарань, були пов'язані зі зловживаннями з боку працівника установи службовим становищем, а насильницькі дії, вчинені проти засуджених, пов'язані з конфліктами у самому середовищі засуджених.

Визначено, що найбільшу небезпеку насильство в установах виконання покарань становить під час вчинення засудженими нападу на адміністрацію установи виконання покарань з метою усунення перешкод для здійснення задуму і заволодіння зброєю, яку вони використовують для чинення збройного опору при подальшому їх затриманні, особливо під час втечі, а також для вчинення нових злочинів, зокрема особливо тяжких злочинів.

У підрозділі 2.2.1 «Об'єкт вчинення насильницьких злочинів в установах виконання покарань» доведено, що об'єкт насильницького злочину в установах виконання покарань в усіх випадках характеризується спрямованістю на заподіяння шкоди двом групам суспільних відносин: у сфері особистої безпеки людини; що забезпечують нормальне функціонування установи виконання покарань та здійснення правосуддя. Майнові відносини не є об'єктом досліджуваних злочинів, оскільки це суперечить поняттю насильства як посягання на людину, а не на предмети навколишнього світу, хоча у кримінальному законодавстві наявні злочини проти власності, в яких насильство щодо особи виступає як спосіб вчинення.

Відзначено, що основними елементами суспільних відносин, вплив на які може їх порушити, є: 1) суб'єкти (носії) суспільних відносин; 2) предмет (об'єкт) щодо якого існують суспільні відносини; 3) соціальний зв'язок, як зміст суспільних відносин не пов'язаний із діяльністю суб'єкта. Об'єктом насильницьких злочинів в установі виконання покарань. виступають суспільні відносини, що забезпечують життя, здоров'я і тілесну недоторканність особи. У роботі доведено, що до насильства в установах виконання покарань також входить сексуальне насильство.

Доведено, що спеціальний потерпілий від насильницького пенітенціарного злочину вказаний тільки в ст. 392 КК України, в інших випадках вчинення насильства в установах виконання покарань передбачає його фактичну наявність. Потерпілими, що перебувають на території установи виконання покарань є засуджені, які відбувають покарання у вигляді арешту, обмеження або позбавлення волі, або працівники таких установ, у досить рідкісних випадках насильство в

установах виконання покарань може бути застосоване до інших осіб. Надано авторське тлумачення поняття «персонал установи виконання покарань» – особовий склад працівників установи виконання покарань, який згідно з функціональними обов'язками виконує конкретно поставлені завдання, спрямовані на реалізацію цілей виконання покарання та забезпечує нормальну діяльність установи виконання покарань.

У підрозділі 2.2.2 «Об'єктивна сторона вчинення насильницьких злочинів в установах виконання покарань» встановлено, що специфіка насильницьких пенітенціарних злочинів передбачає наявність таких обов'язкових ознак об'єктивної сторони, як: діяння; характер суспільно небезпечних наслідків і ступінь їх тяжкості; причинний зв'язок; місце вчинення злочину. У деяких випадках кримінально-кваліфікаційного значення набуває така ознака, як знаряддя злочину (застосування зброї або предметів, які можуть використовуватись як зброя).

Аргументовано, що суспільно небезпечне діяння, за специфікою злочинного посягання, виявляється винятково у формі дії. Доведено, що випадки обманного приведення потерпілого в безпорадний стан, за якого останній без будь-якого примусу або силового впливу ззовні втрачає здатність захистити себе і надати активний опір винному, визнається як насильство і незалежно від того, було воно небезпечним для життя або здоров'я чи не було. Надано власне тлумачення «фізичне насильство», під яким розуміється умисне протиправне безпосереднє застосування фізичної сили або за допомогою зброї (предметів, які можуть використовуватись як зброя), речовин, спрямоване на порушення тілесної недоторканності людини або позбавлення її життя. Розкрито кваліфікацію насильницьких дій, вчинених винним за згодою потерпілого, яку слід оцінювати диференційовано, залежно від характеру і ступеня суспільно небезпечних наслідків, що настали.

Автором запропоновано модель психічного насильства в цілому, та в установах виконання зокрема: психічне насильство; психологічне насильство; погроза застосування насильства; психічний примус. Доведено, що насильницькі пенітенціарні злочини посягають одночасно на кілька груп різнорідних суспільних відносин, тому їх наслідки виявляються у двох аспектах: фізична шкода, яка настає безпосередньо для людини; пенітенціарна шкода, яка завдається суспільним відносинам у сфері нормальної діяльності установи та безпосередньо процесу виконання покарання.

Аргументовано, що до території установ виконання покарань як місць, у яких можуть вчинятися насильницькі злочини, належать: арештні доми, кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії), спеціальні виховні установи (виховні колонії), слідчі ізолятори за визначених у роботі обставин, а також територія

підприємств, майстерень колоній та державних або інших форм власності підприємствах за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції.

У підрозділі 2.3.1 «Суб'єкт вчинення насильницьких злочинів в установах виконання покарань» доведено, що кваліфікація насильницьких злочинів в установах виконання покарань за суб'єктом повинна здійснюватися з урахуванням як його загальних (вік, осудність), так і спеціальних (спеціальні повноваження, правовий статус) ознак. Встановлення віку й осудності суб'єкта насильницького злочину, вчиненого в установах виконання покарань, здійснюється за загальними правилами, при цьому автором запропоновано зниження вікової межі відповідальності за насильницькі пенітенціарні злочини у зв'язку з високою суспільною небезпекою вказаних діянь, зниженням вікової межі за аналогічні злочини.

За правовим статусом суб'єкти насильницьких злочинів в установі виконання покарань поділені на дві категорії осіб: засуджений, який відбуває покарання в установі виконання покарань; працівник установи. Автором запропоновано шляхом внесення змін до КК України розширити коло суб'єктів дії, що дезорганізують роботу установи виконання покарань. Визначено, що у разі незаконного засудження особи і вчинення нею пенітенціарного злочину, вона звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку із відсутністю суб'єкта злочину – засуджених, однак лише за тієї умови, якщо в її діяннях не було ознак іншого злочину, зокрема насильницького. Саме тому у залежності від наявності в особи, що здійснює насильницький злочин в установах виконання покарань, додаткових ознак можна виділити дві групи суб'єктів таких злочинів: загальний; спеціальний. Визнано, що важливу роль відіграють спрямування насильницьких дій; їх мета, мотив тощо; і у разі відсутності мети порушити нормальну роботу установи виконання покарань, посягнути на цілі і завдання правосуддя насильство стосовно працівника установи має бути кваліфіковано за загальною нормою особливої частини КК України.

У підрозділі 2.3.2 «Суб'єктивна сторона вчинення насильницьких злочинів в установах виконання покарань» встановлено, що насильницькі злочини в установах виконання покарань вчиняються тільки з умисною формою вини. Доведено, що важливе значення для кваліфікації насильницьких злочинів в установах виконання покарань має поділ умислу за ступенем визначеності на конкретизований (чіткий) і неконкретизований (невизначений). Установлено, що правильне визначення спрямованості умислу в насильницьких злочинах дозволяє відмежувати діяння, які повністю схожі за об'єктивними і частково суб'єктивними ознаками, зокрема дозволяє відмежовувати вбивство від умисного заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, що спричинило з необережності смерть потерпілого.

Виокремлено основні мотиви насильницьких злочинів в установах виконання покарань: потреба у захисті свого «я» і свого тіла від зовнішньої загрози, якої

насправді може і не бути, але вона відчувається як реальність; прагнення отримати матеріальні блага; залишити будь-якими способами межі установи виконання покарань; потреба в самоствердженні шляхом повного домінування над потерпілим; потреба в ствердженні в очах найближчого оточення; актуальна сексуальна потреба тощо.

Доведено, що мотив і мета в насильницьких злочинах в установах виконання покарань впливають на кваліфікацію в двох випадках: як обов'язкова ознака одного складу злочину дозволяють відмежувати його від іншого, в якому вказана ознака відсутня; мотив і мета відмежовують прості склади насильницьких злочинів від їх кваліфікованих і особливо кваліфікованих видів.

Розділ 3 «Кримінологічна характеристика насильства в установах виконання покарань України» складається із чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Стан і тенденції насильства в установах виконання покарань»* наголошено, що незважаючи на порівняно незначну частку насильницьких злочинів у структурі злочинності (8,9%), вони вирізняються підвищеною суспільною небезпечністю, оскільки пов'язані з тяжкими наслідками для потерпілих. Незважаючи на тенденції до зниження кількості зареєстрованих злочинів, криміногенна обстановка в УВП продовжує залишатися дуже напруженою, про що свідчать такі чинники: у структурі криміногенного складу засуджених значну частину становлять особи, які відбувають покарання за вчинення насильницьких злочинів; стабільна наявність із року в рік злочинів, домінантним способом вчинення яких є насильство; високий рівень латентності насильства в середовищі засуджених, на що вказують результати проведених нами вибіркового досліджень; зважаючи на явище латентності, факти насильства свідомо не фіксуються адміністрацією УВП, оскільки часто насильство є атрибутом спілкування засуджених один з одним, а іноді навіть стилем керівництва засудженими з боку адміністрації УВП.

Проведений кримінологічний аналіз стану злочинності в УВП України за останнє десятиліття (2010–2019 рр.) дав підстави розділити злочинність в УВП на три групи: до першої групи належать так звані «класичні» пенітенціарні злочини: втеча з місця позбавлення волі або з-під варті; злісна непокоря вимогам адміністрації УВП; дії, що дезорганізують роботу УВП. Ця група злочинів становить більше половини всіх вчинених в УВП злочинів; виходячи з кількісних показників, до другої групи віднесено злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; до третьої, не менш небезпечної порівняно з попередніми групами злочинів, належать насильницькі злочини, що вчиняються в УВП: умисні вбивства, замах на вбивство, умисні тяжкі тілесні ушкодження, хуліганство, погроза або насильство.

Поряд із вищевказаними групами, виділено в окрему категорію крадіжки в

УВП. Зроблено узагальнюючий висновок, що криміногенна ситуація ускладнюється тим, що коефіцієнт пенітенціарної злочинності (злочинності в УВП) значно нижче, ніж злочинності в цілому. Такі кількісні показники за різними видами злочинності дають підстави констатувати високу концентрацію насильства в УВП, і особливо у КВУЗТ, в межах яких на «провідних позиціях» за рівнем насильства перебувають виправні колонії середнього та максимального рівнів безпеки.

У підрозділі 3.2 «Детермінанти насильства в установах виконання покарань» дисертант на підставі вивчення матеріалів практичної діяльності, аналізі емпіричної бази дослідження, а також узгоджуючи наші судження з положеннями пенітенціарної кримінології, зроблено авторське узагальнення, що основними причинами високої концентрації насильства в УВП (особливо у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки) виступають: складний криміногенний склад осіб, які відбувають покарання в зазначених установах пенітенціарної системи України. Так, за даними Адміністрації ДКВС України, станом на 1 грудня 2019 р. у 148 установах, що належать до сфери управління ДКВС України і розташованих на території, що контролюється українською владою, трималося 54 186 осіб, з них: 1 517 осіб відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; 421 особа відбуває покарання у виді арешту у 50 арештних домах, створених при установах виконання покарань; неможливість вільного вибору особою, яка перебуває в УВП, кола свого найближчого оточення; негативні наслідки одностатевого закритого середовища й обмежені в часі, просторі й за колом осіб варіанти зняття «статевої (сексуальної) напруги»; обмежений характер варіантів дій щодо вирішення конфліктних ситуацій; низький рівень освіти переважної більшості засуджених, що корелює зі зверненням до насильницького способу вирішення конфліктних ситуацій; явище кримінальної (тюремної) субкультури, в межах негласних норм якої одним із показників авторитету є сила, а одним із найбільш авторитетних способів вирішення конфліктних ситуацій – саме насильство.

Установлено, що теорія детермінації (причинності) в сучасній українській та зарубіжній кримінології вирізняється науково-практичним дуалізмом, зважаючи на такі обставини: з одного боку, нині наявні численні наукові розробки, які формують плюралізм поглядів на визначення понять «причини», «умови», «детермінанти» тощо, дотично або конкретних злочинів (їхніх груп), або злочинності загалом; з іншого боку, такий плюралізм створює велике «наукове нагромадження», зрозуміти яке практикам дуже складно, оскільки для них головне – знати, які недоліки в роботі (оперативно-службовій діяльності), які особливості того чи іншого мікросередовища, конкретних осіб можуть призвести до вчинення злочинів в установах виконання покарань. Не становить винятку в цьому відношенні і насильство в УВП, знання детермінантів якого здатне суттєво знизити його рівень у зазначених установах Міністерства юстиції України.

У підрозділі 3.3 «Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань» охарактеризовано особу, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань. Надано таку характеристику за наступними ознаками. За віком: а) до 30 років – 58,1%; б) 30–40 років – 37,2%; в) 40–50 років – 2,4%; г) вік не має значення – 2,3%. Доведено важливість у характеристиці соціально-демографічної ознаки, зокрема встановлено рівень освіти, за якою засуджені розподілилися таким чином: а) особи з неповною середньою освітою – 75,1%; б) із загальною середньою – 14,9%; в) із середньою спеціальною – 7,5%; г) із вищою освітою – 2,5%.

Установлено, що переважна більшість насильницьких злочинів в УВП вчиняється засудженими чоловічої статі. Щодо поведінки засудженого під час відбування покарання, то 82,9% осіб, які вчинили насильство в УВП, були порушниками режиму, відповідно 17,1% засуджених не належали до цієї категорії. За таких обставин є підстави говорити про послідовно-криміногенний (у першому випадку) та ситуативний (у другому) типи особи насильницького пенітенціарного злочинця. За показником попередньої судимості кримінально-правова кваліфікація злочину (злочинів), за який (які) відбували покарання особи, які вчинили новий насильницький злочин під час відбування покарання в УВП, має такий вигляд: ст. 115 «Умисне вбивство» – 36,4%; ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» – 31,9%; ст. 185 «Крадіжка» – 14,0%; ст. 186 «Грабіж» – 22,9%; ст. 187 «Розбій» – 45,5%; ст. 296 «Хуліганство» – 5,7%; ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» – 9,3%; ст. 309 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту» – 14,3%; ст. 342 «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» – 5,2%; ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» – 5,3%; ст. 391 «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань» – 4,7%; ст. 392 «Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань» – 4,9%. У свою чергу, на думку 13,6% опитаних практичних працівників УВП, вид злочину, за який особа відбуває покарання, не має значення у формуванні механізму пенітенціарної злочинної насильницької поведінки.

Щодо місця, яке займає засуджений у злочинній ієрархії (стратифікації засудженого), під час проведеного дослідження встановлено, що таке місце у 51,5% випадків впливає на його можливість застосувати насильство як до інших засуджених, так і пенітенціарного персоналу. При цьому насильницькі пенітенціарні

злочинці у стратифікації засуджених – це особи негативної спрямованості; ті, що в ієрархії вище середини; неофіційні лідери.

У підрозділі 3.4 «Віктимологічна характеристика потерпілого від насильства в установах виконання покарань» зазначено роль конкретної життєвої ситуації (конфліктної криміногенної) в системі детермінації пенітенціарного насильства, важливим постає питання про «роль» жертви злочину в цій системі. Так, якщо віктимність становить категорію статичну, то різні соціально-рольові й поведінкові аспекти жертви, видозміна цих моментів впливають на процес перетворення особи на потенційного потерпілого – тобто зумовлюють процес віктимізації.

Це особливо важливо у виробленні адміністрацією УВП заходів щодо ранньої віктимологічної профілактики насильства в середовищі засуджених (насамперед уміле використання оперативної інформації про можливість вчинення розправи над засудженим унаслідок своєчасної несплати ним боргу, наявності інформації про можливість вчинення щодо особи сексуального насильства через зміну соціальної ролі у системі стратифікації засуджених тощо).

Ефективна діяльність за вказаним напрямом має і відповідні правові підстави, зокрема це алгоритм дій адміністрації УВП щодо забезпечення особистої безпеки засуджених у порядку, передбаченому ст. 10 КВК України, із тією лише відмінністю, що в окреслених вище випадках застосування заходів віктимологічної профілактики адміністрація не має чекати звернення до неї засудженого, як це впливає з положень ч. 1 зазначеної статті. Зазначено, що у будь-якому випадку в механізмі насильства та в процесі його запобігання робота з потенційною жертвою є обов'язковим елементом діяльності уповноважених суб'єктів. На цьому аспекті також наголошується і в спеціальних дослідженнях за напрямом пенітенціарної віктимології.

За даними проведеного нами дослідження, серед потерпілих від насильства в УВП – засуджені (в основному це злочини проти життя та здоров'я особи, а також деякі види пенітенціарних злочинів, насамперед ст. 392 КК України) та пенітенціарний персонал (який був потерпілим переважно від злочинів, передбачених ст. 342, 345, 391 (у формі психічного насильства), 392 КК України). Порівняльний віктимологічний аналіз жертв насильницьких злочинів серед засуджених та персоналу засвідчив більшу кількість потерпілих першої групи.

Така відмінність пояснюється наступним: 1) більшою соціально-правовою й матеріально-технічною захищеністю персоналу порівняно із засудженими (зокрема, наявність спеціальних засобів); 2) імперативним методом правового регулювання, що дає персоналу більше повноважень у застосуванні примусу стосовно засуджених; 3) можливістю пенітенціарного персоналу безпосередньо притягнути засуджених до відповідальності, а не навпаки; 4) залежністю правового становища (його зміни як у бік поліпшення, так і погіршення) засуджених безпосередньо від

персоналу та його дискреційних повноважень (підготовка відповідних характеристик на засуджених, вирішення питання про заохочення, надання інших пільг тощо), що створює додаткові гарантії безпеки персоналу УВП. Разом із тим, анонімне контакт-опитування засуджених до позбавлення волі та персоналу УВП, аналіз моніторингових звітів у межах дії національного превентивного механізму свідчить про той факт, що в дійсності частка засуджених – жертв насильства ще вища, ніж обліковується офіційною статистикою, оскільки злочини щодо них характеризуються більш високим ступенем латентності.

Розділ 4 «Теорія і практика запобігання насильству в установах виконання покарань України» складається із п'яти підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Загальносоціальні заходи запобігання насильству в установах виконання покарань» сформульовано та обґрунтовано загальносоціальні заходи запобігання насильству в УВП, серед них: обґрунтовано гіпотезу на доктринальному рівні, що вказані заходи запобігання насильству серед засуджених застосовуються персоналом УВП Міністерства юстиції України, виходячи з аналізу матеріалів кримінальних проваджень, вироку суду, а також з урахуванням соціально-демографічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих ознак засудженого. Наведено авторську дефініцію поняття «кримінологічне прогнозування насильства серед засуджених» як науково обґрунтоване короткочасне передбачення вчинення засудженими в УВП насильства, яке породжує і сприяє вчиненню засудженими нового злочину.

Обґрунтовано, що правильно організоване на науково обґрунтованій основі кримінологічне планування запобігання насильству серед засуджених в УВП суттєво підвищить на практиці ефективність роботи самої установи, створить умови стабільності її діяльності та забезпечить своєчасно застосування до засуджених заходів щодо їх виправлення і ресоціалізації. Наголошено на необхідності розвитку позитивної практики роботи священнослужителів – представників практично всіх релігійних конфесій та організацій – із засудженими в УВП, завдяки чому кількість насильства в цих установах Міністерства юстиції України зменшилась, що говорить про результативність такого наряду загальносоціального запобігання. Відзначено, що в УВП потребує подальшого розвитку система загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених, збільшення кількості установ, при яких функціонують професійно-технічні навчальні заклади, що в підсумку дозволить покращити процеси ресоціалізації засуджених в умовах виправних і виховних колоній, полегшити соціальну адаптацію після звільнення.

У підрозділі 4.2 «Спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильству в установах виконання покарань» зазначено, що процес спеціально-кримінологічного запобігання насильству в УВП суттєво залежить від стабільного функціонування всіх підрозділів названих установ, а також належного виконання персоналом УВП

своїх службових обов'язків, уміння ефективно прогнозувати, своєчасно планувати заходи із запобігання насильству в зазначених УВП. Як показало проведене нами дослідження, саме у разі виконання зазначеного ймовірність вчинення насильства в УВП значно знижується.

Доведено, що на відміну від загальносоціальних заходів запобігання насильству серед засуджених, спеціально-кримінологічні заходи мають пряму дію і вживаються відповідно до плану роботи УВП. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильству серед засуджених в УВП мають бути спрямовані на конкретну групу осіб, які своїми діями провокують насильство серед засуджених або конкретно його вчиняють. Ці заходи передусім вирішують завдання усунення, нейтралізації, мінімізації криміногенних факторів вчинення насильства в УВП. Спеціальна визначеність функцій стосовно виявлення й усунення (блокування і нейтралізації) причин, умов та інших детермінант вчинення насильства в УВП є основним моментом їх профілактичної діяльності. У межах спеціально-кримінологічного запобігання виділено оперативно-розшукове запобігання насильству в УВП, оскільки оперативні підрозділи УВП виступають в ролі основних суб'єктів запобіжної діяльності щодо насильства серед засуджених.

Саме вони володіють найповнішою інформаційною базою, заснованою на гласних і негласних джерелах інформації, яка включає в себе не тільки дані кримінальної статистики, а й відомості про порушення установленого порядку відбування покарання, матеріали службових перевірок, матеріали оперативних і спеціальних обліків, інформацію інших служб, негласний апарат тощо. Здійснюючи збір оперативної інформації щодо насильства серед засуджених, оперативні підрозділи УВП здатні вплинути на характер і результативність запобіжної діяльності. Це перш за все підтримання престижу і завоювання авторитету серед засуджених, прагнення до лідерства в їхньому середовищі, а в деяких випадках свідоме формування насильницької та корисливої поведінки.

У підрозділі 4.3 *«Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильству в установах виконання покарань»* обґрунтовано, що система індивідуально-профілактичних заходів запобігання насильству серед засуджених в УВП має характеризуватися: сучасною інноваційністю, понятійним апаратом проведення індивідуально-профілактичних заходів запобігання насильству серед засуджених в УВП; знанням реального стану насильства серед засуджених в УВП; спеціалізацією підготовки та перепідготовки кадрів для кримінально-виконавчої системи, їхнє навчання умінням та навичкам проводити індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильству серед засуджених в УВП; розподілом функцій щодо проведення індивідуально-профілактичних заходів запобігання насильству серед засуджених в УВП між підрозділами цих установ.

Установлено, що індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильству

серед засуджених в УВП передбачають різні форми та методи виявлення осіб, схильних до такого насильства. Особливо це виявляється під час вчинення злісної непокори вимогам адміністрації УВП та дій, що дезорганізують роботу цих установ; нападу на представників адміністрації; вивчення осіб, які мають психічні вади і які перебувають у конфліктних відносинах з іншими засудженими.

Доведено, що ефективність індивідуально-профілактичних заходів запобігання насильству в УВП багато в чому залежить від повноти зібраної інформації про засудженого. У ній мають бути відображені: його вікові особливості, загальноосвітній рівень, соціальна спрямованість, сімейний стан, рід трудової діяльності на волі, наявність спеціальності, стан здоров'я, зв'язки, схильність до алкоголю і наркотиків, інтереси, захоплення, звички, мотиви протиправної поведінки тощо.

У підрозділі 4.4 «Зарубіжний досвід запобігання насильству в установах виконання покарань» виокремлено чинники, що зумовлюють аналіз зарубіжного досвіду запобігання насильству в УВП, а саме: 1) визнання на рівні міжнародно-правових актів невід'ємного права кожної людини (у тому числі засудженого) на особисту безпеку та свободу від катування та інших проявів неправомірного насильства; 2) необхідність міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинам (у тому числі насильницьким); 3) наукова обґрунтованість використання порівняльного (компаративного) методу з метою виявлення найкращих і найбільш оптимальних зарубіжних підходів до процесу запобігання насильству в УВП.

Зазначено, що на сьогодні міжнародні підходи до проблеми запобігання насильству в УВП втілені в таких положеннях і категоріях кримінально-виконавчого законодавства України, як: «захист інтересів особи, суспільства і держави», «виправлення і ресоціалізація засуджених», «запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами», «запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими» (ч. 1 ст. 1 КВК України); «гарантії захисту прав засуджених», «профілактика асоціальної поведінки» (ч. 2 ст. 1 КВК України); принципи «невідворотності виконання і відбування покарань», «законності», «гуманізму», «поваги до прав і свобод людини», «взаємної відповідальності держави і засудженого» (ст. 5 КВК України); «право засуджених на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності» (абз. 3 ч. 1 ст. 8 КВК України); «право засуджених на особисту безпеку» (ст. 10 КВК України); такий елемент режиму, як «безпека засуджених і персоналу» (ч. 1 ст. 102 КВК України); такі цілі оперативно-розшукової діяльності в колоніях, як «забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб», «попередження і виявлення злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання» (ч. 1 ст. 104 КВК України) тощо.

Аналіз кримінологічної компаративної складової в межах предмета дослідження надав можливість звернути увагу на такі прояви насильства й відповідні підходи щодо його запобігання в пенітенціарних установах зарубіжних країн: 1) відмінний від вітчизняного рівень та резонансний характер насильства в пенітенціарних установах окремих зарубіжних країн (США, держави Латинської Америки); 2) трансформація підходів до виконання покарань унаслідок низки надзвичайних подій у пенітенціарних установах зарубіжних країн (зокрема створення пенітенціарних установ для неповнолітніх у Франції на початку ХХІ ст. та посилення охорони й нагляду в пенітенціарних установах США шляхом запровадження наприкінці ХХ ст. концепції суворої ізоляції («supermax»); 3) оригінальні методи роботи із засудженими, спрямовані на подолання в них агресивних настроїв, а отже, й запобігання в такий спосіб пенітенціарному насильству (США, держави Латинської Америки, Філіппіни); 4) радикальна боротьба з проявами рецидивної злочинності під час відбування покарань (США); 5) можливість продовження перебування засудженого в умовах ізоляції на строк, протягом якого він злісно ухилявся від виконання вимог режиму УВП, був визнаний злісним порушником установленого порядку відбування покарання (Англія).

У підрозділі 4.5 «Кримінологічне моделювання запобігання насильству в установах виконання покарань» визначено, що предметом будь-якого кримінологічного дослідження, з точки зору моделювання, є певний фактор, а також проблема, для вирішення якої цей фактор досліджується, а в кінцевому результаті система, яку використовують для розв'язання процедурних завдань і розробки методів фіксації елементів та їх зв'язків, елементами системи запобігання злочинності в УВП визначено такі фактори: причини, що породжують насильство в УВП; наслідки такого насильства та наслідки запобіжної діяльності; умови запобіжної діяльності, що мають системний характер; взаємозалежності, що існують між формами прояву насильства в УВП та методами і прийомами запобіжної діяльності.

Зазначено, що кримінологічне моделювання запобігання насильству в УВП має свою специфіку, яка без сумніву повинна знайти своє відображення під час визначення в динаміці суспільних змін стійких зв'язків, які дозволяють за даних умов досягти здатності до розвитку і стабільності. Доведено, що кримінологічне моделювання запобігання насильству в УВП було спрямовано на розробку понятійного апарату, методології, моніторинг і діагностику суспільного стану, моделі системи управління. Визначено ознаки для системи запобігання злочинності в УВП: 1) закритість, тобто обмежене коло учасників взаємодії; 2) примусовий характер взаємодії; 3) від початку нерівність учасників взаємодії; 4) досить часта зацікавленість у приховуванні негативних та/або злочинних явищ у спільноті як з боку засуджених, так і з боку персоналу УВП; 5) регламентованість обов'язків та дій

персоналу актами нормативно-правового характеру; б) упередженість обох сторін взаємодії.

Доведено, що об'єктом кримінологічного моделювання запобігання насильству в УВП є діяльність людей, які професійно займаються запобіганням насильству, і умови, за яких ця діяльність реалізується. Водночас, системним аналізом об'єкта кримінологічного моделювання запобігання насильству в УВП є дослідження гіпотетичної моделі запобіжної діяльності як цілісної системи, яка складається з елементів та їх зв'язків.

У роботі зазначено про необхідність зафіксувати її внутрішні та зовнішні зв'язки, структуру та сформулювати гіпотези про механізми її функціонування. Доведено, що в такий спосіб модель стане емпірично обґрунтованою.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації наведено вирішення важливої наукової проблеми щодо запобігання насильству в УВП України, обґрунтування теоретичних і методологічних засад, розроблення науково-практичних рекомендацій. Найбільш важливими є такі висновки і пропозиції:

1. З'ясування стану розроблення проблеми надало можливість установити, що комплексного кримінально-правового та кримінологічного дослідження насильства в УВП за роки незалежності України вітчизняними вченими не проводилося. Хоча дана проблема має свою видову специфіку, тому що насильство вчиняється у КВУЗТ, де засуджений щохвилино перебуває під наглядом персоналу УВП, своєрідну генезу розвитку, соціальні, кримінологічні та психологічні закономірності відтворення. Тому насильство в УВП, як цілісний комплексний феномен, має свої власні закономірності існування, розвитку і відтворення, а тому його вивчення лежить у протиріччі між реальним насильством у зазначених місцях несвободи, його прихованістю (латентністю) та відсутністю істинних кримінологічних знань про нього.

2. Сформульовано методологію дослідження насильства в УВП як систему загальнонаукових та спеціально-наукових методів із визначеним алгоритмом їх застосування, а саме: діалектичного, аналізу та синтезу, порівняльного (компаративного), історичного, психологічних, герменевтичного, лінгвістичних, статистичного. За допомогою зазначеної методології було опрацьовано значну емпіричну базу, яку становили: 1) дослідження в УВП України за підсумками анкетування (опитування) засуджених із проблем застосування до них насильства під час відбування покарання (період дослідження 2014–2018 рр.). Щорічно було проанкетовано та опитано 250 респондентів (усього 1250 осіб); 2) дослідження за підсумками анкетування (опитування) персоналу УВП із проблем виникнення й

поширення насильства (період дослідження 2014–2018 рр.). Щорічно було проанкетовано та опитано 150 респондентів (усього 750 осіб); 3) аналіз та узагальнення особових справ засуджених у виправних колоніях Міністерства юстиції України середнього і максимального рівнів безпеки за насильницькі злочини (період дослідження 2014–2018 рр.). Щорічно було вивчено 120 особових справ засуджених (усього 600 справ); 4) аналіз та узагальнення друкованих засобів масової комунікації на предмет висвітлення випадків насильства у виправних колоніях Міністерства юстиції України (період дослідження 2009–2018 рр.). Усього було проаналізовано 500 публікацій).

3. Визначення поняття та змісту насильства в УВП надало можливість ввести до наукового обігу такі поняття, як «кримінально-правове насильство в УВП» і «структура кримінально-правового насильства в УВП» та здійснити дефінування відповідних термінів. З'ясовано, що насильницька злочинність в УВП складається із сукупності насильницьких злочинів, вчинених в УВП протягом певного часу на певній території (місто, область, держава), а також злочинців, які їх вчинили. При цьому зазначеному явищу властивий дуалізм кримінально-виконавчих правовідносин, що проектується на кримінологічну сферу – можливість перебування як у ролі особи злочинця, так і жертви злочину обидвох суб'єктів – засуджених та персоналу УВП. Сформульовано авторське визначення насильства в установах виконання покарань.

4. Розроблено експериментальну методику дослідження насильства в УВП, теоретичною основою якої стали праці сучасних українських і зарубіжних кримінологів, а також аналіз спостережень за явищами і процесами, які досліджуються у сфері кримінально-виконавчої діяльності, їх взаємозв'язок і причинова залежність між окремими факторами і цілісним становленням цієї системи або її складових. Обґрунтовано, що експериментальна методика дослідження насильства в УВП передбачає такі складові: 1) завдання, які поставив перед собою дослідник; 2) об'єкт дослідження; 3) предмети дослідження; 4) основні етапи проведення дослідження; 5) методи проведення дослідження; 6) відомості про учасників дослідження; 7) результати апробації дослідження; 8) основні дані про респондентів дослідження та його соціологічну базу.

5. У дослідженні розкрито соціально-правову обумовленість кримінальної відповідальності за насильство в УВП шляхом виокремлення таких факторів: історичні, загальносоціальні, соціально-економічні, медичні, міжнародно-правові, кримінально-правові та кримінологічні. Доведено, що підвищення суспільної небезпечності насильницьких злочинів в УВП пов'язано з надходженням до засуджених заборонених предметів (зброї, наркотичних засобів, алкогольних напоїв тощо), ускладненням оперативної обстановки в зазначених установах, виникненням надзвичайних подій кримінального характеру тощо. Зазначено, що існування

пенітенціарної злочинності (незважаючи на зусилля адміністрації) в УВП є наслідком підвищеної небезпеки злісних правопорушників у середовищі установи й осіб із неминучим соціально-психологічним явищем – кримінальної субкультури. Цей аспект найбільш притаманний застосуванню насильства щодо співробітника УВП та примусу засуджених до підпорядкування злочинним традиціям і звичаям, кримінальним угрупованням й «авторитетам».

6. Виокремлено об'єкт насильницьких злочинів в УВП. Обґрунтовано, що у всіх випадках він характеризується спрямованістю на заподіяння шкоди як мінімум двом групам суспільних відносин: 1) у сфері особистої безпеки людини; 2) що забезпечують нормальне функціонування УВП та здійснення правосуддя. У зв'язку з цим насильницькі злочини в УВП мають певну специфіку, яка виявляється у змісті об'єкта й особливостях кваліфікації за його ознаками. У насильницьких злочинах, вчинених в УВП, необхідно завжди виділяти два і більше безпосередніх об'єкта, один із яких є основним, а решта – додатковими або факультативними. Визнання об'єкта злочину основним або додатковим залежить від належності конкретного складу насильницького злочину до певного розділу Особливої частини КК України.

7. Специфіка насильницьких пенітенціарних злочинів передбачає встановлення таких обов'язкових ознак об'єктивної сторони: 1) діяння; 2) характер суспільно небезпечних наслідків і ступінь їх тяжкості; 3) причинний зв'язок; 4) місце вчинення злочину. У деяких випадках кримінально-кваліфікаційного значення набуває така ознака, як знаряддя злочину (застосування зброї або предметів, які можуть використовуватись як зброя). Першою обов'язковою ознакою, що характеризує об'єктивну сторону насильницьких злочинів, насамперед, є діяння, а саме – дія, оскільки насильство в УВП шляхом бездіяльності апріорі вчинятися не може. Особливість зазначених злочинів полягає в тому, що така дія втілюється у способі її вчинення – насильстві або погрозі його застосування, на що вказується в диспозиції кримінально-правової норми. За характером і ступенем суспільної небезпеки насильницькі діяння можна класифікувати таким чином: 1) погроза застосування насильства; 2) побой; 3) заподіяння шкоди здоров'ю; 4) заподіяння смерті. Перша форма являє собою психічне, а решта – фізичне насильство. Другим наслідком насильницьких злочинів в УВП є пенітенціарна шкода, яка завдається суспільним відносинам у сфері нормальної роботи УВП та безпосередньо процесу виконання покарання. Окрім того, завдається шкода і правосуддю, оскільки порушується регламентований законом процес виправного впливу на засудженого на підставі вироку суду. Пенітенціарна шкода може полягати в дискредитації органів державної влади, якщо насильницькі злочини вчиняються персоналом УВП. До місць, у яких можуть вчинятися пенітенціарні насильницькі злочини, належать: арештні доми, КВУВТ (виправні центри) і КВУЗТ (виправні колонії), спеціальні виховні установи (виховні колонії), слідчі ізолятори в окремих випадках, а також

територія підприємств, майстерень колоній та державних або інших форм власності підприємств за умови забезпечення належної охорони та ізоляції засуджених.

8. Дослідження суб'єкта насильницьких злочинів в УВП дало підстави, поряд із загальними ознаками (вік, осудність), пов'язувати настання кримінальної відповідальності з наявністю у суб'єкта злочину однієї або декількох факультативних ознак. У контексті нашого дослідження йдеться про таку обов'язкову юридичну ознаку, як правовий статус і спеціальні повноваження. Дві категорії осіб, які можуть вчинити насильницькі злочини в УВП, мають зазначені ознаки: 1) засуджений, який відбуває покарання в УВП; 2) працівник УВП. Залежно від наявності в особи, яка вчиняє насильницький злочин в УВП, додаткових ознак, можна виділити дві групи суб'єктів таких злочинів: 1) загальний (ст. 115, 117, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 142, 143, 262, 296, 345, 318 КК України та ін.); 2) спеціальний (ч. 2 ст. 365, ст. 392, ч. 2 ст. 393 КК України). Таким чином, кваліфікація насильницьких злочинів в УВП за суб'єктом має здійснюватися з урахуванням як його загальних (вік, осудність), так і спеціальних (спеціальні повноваження, правовий статус) ознак.

9. Обґрунтовано, що за своєю природою насильницькі злочини в УВП вчиняються тільки з умисною формою вини. Оскільки такі посягання є багатооб'єктними, для правильної кваліфікації має бути встановлено умисел винного щодо усіх об'єктів кримінально-правової охорони, на які він посягає. Доведено, що правильне встановлення спрямованості умислу в насильницьких злочинах дозволяє відмежувати один від одного діяння, повністю схожі за об'єктивними і частково суб'єктивними ознаками. Виокремлено основні мотиви насильницьких злочинів в УВП: потреба у захисті свого «я» і свого тіла від зовнішньої загрози, якої насправді може і не бути, але вона відчувається як реальність; прагнення отримати матеріальні блага; залишити будь-якими способами межі УВП; потреба в самоствердженні шляхом повного домінування над потерпілим; потреба у ствердженні в очах найближчого оточення; актуальна сексуальна потреба тощо. Наголошено на наявних у КК України мотивах як кваліфікуючій ознаці, які нерідко лежать в основі вчинення насильницьких злочинів в УВП і впливають на кваліфікацію: виконанням особою службового, професійного чи громадського обов'язку; корисливі мотиви чи замовлення; хуліганські мотиви; мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості; помста засудженому за виконання громадських обов'язків зі зміцнення дисципліни і порядку в УВП.

10. Проведений аналіз стану й тенденцій насильства в УВП надав можливість виявити такі закономірності: 1) так само, як і в умовах свободи, насильницька злочинність у структурі пенітенціарної злочинності також має низьку питому вагу, проте суспільно небезпечний характер відповідних злочинних посягань дає підстави виявляти пильність як засудженим, так і персоналу в умовах життєдіяльності

замкнутого мікросередовища; 2) особливості пенітенціарної насильницької злочинності полягають у наступному: а) вона становить близько третини (і це без урахування втеч із застосуванням насильства) всієї пенітенціарної злочинності; б) її перевищення приблизно утричі насильницьку злочинність в умовах свободи, що пояснюється, з-поміж інших криміногенних чинників, таким явищем, як «інституціоналізація» місць несвободи Міністерства юстиції України; 3) виходячи з теорії кримінологічної науки, некорисливі насильницькі пенітенціарні злочини в багатьох випадках мають побутовий, ситуативний характер, що виникають із конфліктної ситуації як у середовищі засуджених, так і між окремими особами. Водночас, зважаючи на прогресуючий характер організованих форм протидії адміністрації УВП, є підстави говорити і про можливість збільшення кількості організованих, заздалегідь підготовлених злочинів, які часто відзначаються особливою жорстокістю і зухвалістю; 4) незважаючи на різке зниження кількості засуджених зі 149 тис. у 2009 р. до 60 тис. у 2018 р., кількість зареєстрованих злочинів, вчинених в УВП, має невтішну тенденцію. Доведено, що структура пенітенціарного насильства в Україні за роками має сталу тенденцію зі збереженням насильницьких злочинів, передбачених ст. 115, 121, 122, 125, 129, 152, 186, 187, ч. 4 ст. 296, 342, 345, 377, 391, ст. 392, ч. 2 ст. 393 КК України; 5) підвищений (порівняно з іншими видами УВП) рівень насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки.

11. З урахуванням предметного підходу диференційовано детермінанти насильства в УВП на внутрішні та зовнішні причини і умови. Доведено, що внутрішньою причиною насильства в УВП є агресивна криміногенна мотивація; внутрішньою умовою є суперечності виконання/відбування позбавлення волі, а також одностатевий характер ізоляції криміногенно зараженої маси засуджених. Зазначено, що зовнішніми причинами насильства в УВП є конфліктна криміногенна ситуація (вона, порівняно з іншими типами ситуацій, має місце в механізмі детермінації насильства в УВП найчастіше) та кримінальна субкультура (котра є необхідним елементом структури всіх передкримінальних насильницьких ситуацій, у які розвинулися конфліктні криміногенні ситуації). Зовнішніми умовами насильства в УВП є низка наявних на практиці недоліків організаційно-управлінського, кадрового, оперативно-службового, матеріально-технічного та іншого характеру. Зовнішні умови – це блок мікрорівневих (на рівні конкретно взятої УВП) та макрорівневих (рівень кримінально-виконавчої системи Міністерства юстиції України) недоліків в організації кримінально-виконавчих, психолого-педагогічних, управлінських, фінансових, ресурсних, матеріально-технічних та інших засад функціонування УВП Міністерства юстиції України.

12. Сформульовано кримінологічний портрет особи, яка вчиняє насильство в УВП, – це засуджена особа чоловічої статі віком 18–30 років, із низьким освітнім

рівнем, яка відбуває покарання у виправній колонії середнього або максимального рівня безпеки за вчинення злочинів насильницької або корисливо-насильницької спрямованості, є представником неформальної групи негативної спрямованості та порушником установленого порядку відбування покарання.

13. Наведено віктимологічну характеристику потерпілого від насильства із числа засуджених – це засуджена особа чоловічої статі віком 18–30 років, із низьким освітнім рівнем, яка відбуває покарання в тій саме УВП, де і злочинець (у виправній колонії середнього або максимального рівня безпеки), за вчинення злочинів проти життя або проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, знайома зі злочинцем, у системі стратифікації належить до категорії так званих «скривджених», «відвернутих», у своїй більшості не є порушником установленого порядку відбування покарання.

14. Сформульовано віктимологічний портрет потерпілого від насильства в УВП із числа пенітенціарного персоналу – це особа чоловічої статі віком до 30 років із сукупною вислугою в ДКВС України до 5 років, яка перебуває на атестованій посаді (начальника відділення СПС, ЧПНУ, заступника ЧПНУ, молодшого інспектора ВНіБ, молодшого інспектора відділу охорони, інспектора (старшого інспектора) ВНіБ, оперативного працівника – часом до 3 років) у виправній колонії середнього або максимального рівня безпеки, через що має високий рівень віктимності в силу безпосередньої реалізації кримінально-виконавчих правообмежень, що випливають зі змісту покарання у виді позбавлення волі.

15. Доведено, що загальносоціальні заходи запобігання насильству в УВП пов'язані з усуненням та нейтралізацією кримінологічних факторів такого насильства, належною організацією та вмінням адміністрації зазначених установ реалізовувати організаційно-управлінські заходи запобігання насильству, відомчим контролем з боку Міністерства юстиції України за діяльністю УВП в частині запобігання насильницьким проявам серед засуджених та персоналу цих установ. Формами реалізації таких заходів є: 1) підвищення ролі режиму і засобів його забезпечення у сприянні формуванню у правосвідомості засуджених установки не вчиняти насильство в УВП; 2) наближення соціально-правового захисту й матеріально-технічного забезпечення пенітенціарного персоналу до міжнародних стандартів; 3) наближення умов відбування засудженими покарань до міжнародних стандартів; 4) усунення прогалін у кримінально-виконавчому законодавстві; 5) придушення впливу лідерів негативної спрямованості; 6) створення належних побутових умов; 7) належне проведення соціально-виховної та психологічної роботи, забезпечення працею; 8) розвиток духовно-просвітницької роботи серед засуджених, залучення громадськості до процесу виправлення і ресоціалізації засуджених.

16. Сформульовано авторське визначення поняття «спеціально-кримінологічні

заходи запобігання насильству в УВП» – це кримінально-виконавчі, кримінологічні, оперативно-розшукові та психологічні заходи, що здійснюються персоналом УВП із метою виявлення та запобігання причин і умов вчинення засудженими насильства. Проведене дослідження спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильству в УВП дозволило визначити такі заходи: інформаційного (аналітична робота, облік осіб, схильних до вчинення насильства), організаційного (підвищення кваліфікації працівників оперативних підрозділів УВП) та психологічного (обстеження засуджених, психологічне консультування, виявлення негативних процесів у міжособистісних відносинах, розв'язання конфліктів) забезпечення. Доведено, що оперативні підрозділи УВП не тільки відіграють важливу роль у виявленні, нейтралізації та запобіганні насильству серед засуджених, а найголовніше, те, що використовуючи весь свій інструментарій гласних і негласних способів, вони здатні здійснювати раннє запобігання насильству в УВП шляхом виявлення злочинних авторитетів і угруповань засуджених негативної спрямованості.

17. Обґрунтовано, що індивідуально-профілактичний рівень запобігання насильству в УВП полягає у формуванні у засуджених позитивних настанов щодо відбування покарання, стимулюванні процесу ресоціалізації, індивідуально-психологічній роботі, недопущенні вчинення нових злочинів стосовно того чи іншого конкретного засудженого. Аргументовано можливість застосування до засуджених, схильних до насильства або з високим ступенем ризику його вчинити, поліграфа. Оскільки застосування поліграфа до засуджених, схильних до насильства, взагалі в УВП не проводиться. Більше того, і сама правова база проведення поліграфічних досліджень серед засуджених відсутня. Запропоновано два напрями індивідуально-профілактичної роботи із запобігання насильству серед засуджених до персоналу УВП: 1) вплив на конкретного засудженого з метою схилити його до відмови від протиправних намірів. Проведене дослідження показало, що такий вплив на засудженого може бути здійснено безпосередньо начальником відділення СПС, психологом або оперативним працівником, родичами засудженого; 2) застосування низки тактичних прийомів, пов'язаних із примусом, метою яких є створення умов, що виключають можливість або зменшують імовірність вчинення насильства, і серед найпоширеніших такі: профілактична бесіда; роз'яснення законодавства; усне попередження про неприпустимість протиправних дій; офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки; профілактичний облік. Другий напрям використовується, коли, незважаючи на застосований індивідуально-профілактичний вплив, засуджений не відмовляється від намірів вчинити насильство до іншого засудженого, а іноді і працівника УВП.

18. Компаративний аналіз проблеми запобігання насильству в УВП надав можливість обґрунтувати комплексний характер зарубіжних підходів до:

1) розуміння базових цінностей, на які посягають насильницькі діяння, що мають місце в пенітенціарних установах (загальноправова складова); 2) власне процесу організації та виконання покарання у виді позбавлення волі (кримінально-виконавча складова); 3) організації запобіжної діяльності як ключового елемента кримінологічної теорії і практики (кримінологічна складова). Наведені складові в своїй сукупності утворюють комплексний механізм запобігання насильству в УВП як на міжнародно-правовому рівні, так і прикладі конкретних зарубіжних країн. Загальноправова складова виявилася в узагальненні міжнародних підходів до проблеми запобігання насильству в УВП, а саме: по-перше, проблема насильства в закритих інституціях (якими є УВП) властива для всіх країн світу та їх пенітенціарних систем; по-друге, історично й на сучасному етапі розвинені держави прагнуть об'єднати зусилля до вироблення оптимальних підходів щодо запобігання насильству в УВП; по-третє, на сьогодні у світі розроблена міжнародно-правова база, що складається як із загальнообов'язкових (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; ЄКПЛ та ін.), так і рекомендаційних (Мінімальні стандартні правила ООН стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі), Європейські пенітенціарні правила, Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку та ін.) актів, що містять норми, спрямовані на запобігання насильству як на рівні тієї або іншої держави загалом, так і на рівні УВП зокрема. Кримінологічна складова в межах проведеного аналізу зарубіжного досвіду запобігання насильству в УВП характеризується власне особливостями організації запобіжної діяльності як ключового елемента кримінологічної теорії і практики в зарубіжних країнах.

19. Визначено, що кримінологічне моделювання запобігання насильству в УВП має включати: акти спілкування та взаємодії між засудженими з різним ступенем «кримінальної зараженості» та між засудженими та представниками персоналу УВП; різні процедури регуляції такої взаємодії з боку адміністрації УВП з метою ресоціалізації засуджених; ретельне планування заходів з оцінкою можливих ризиків окремих запобіжних заходів; обов'язкове урахування (включення в модель) соціально-психологічних факторів, у тому числі викликаних перебуванням частини засуджених у тривалій психотравмуючій ситуації карально-виправного впливу. Доведено, що запобігання насильству в УВП має низку важливих для процесу моделювання характеристик, а саме: 1) спрямованість на досягнення конкретних цілей, зокрема мети зниження рівня насильства в УВП до соціально толерантного; 2) необхідність координування взаємопов'язаних дій – наявність чіткого плану та системи запобіжного впливу (виправлення засуджених) в

УВП; 3) обмеженість взаємодії у часі й унікальність характеру та історії кожного засудженого (об'єкта впливу).

20. Розроблені науково обґрунтовані заходи щодо підвищення рівня запобігання насильству в установах виконання покарань. Зокрема, запропоновано:

– ч. 2 ст. 22 КК України доповнити словосполученням «*посягання на нормальну роботу установи виконання покарань (ст. 392, ч. 2 ст. 392)*»;

– ч. 2 ст. 365 КК України після слів «*супроводжувалися насильством*» доповнити словосполученням «*що не є небезпечним для життя чи здоров'я*»;

– статтю 392 КК України викласти у такій редакції:

«1. Погроза застосування насильства або застосування насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я засудженого або членів його сім'ї, з метою перешкодити виправленню засудженого або з помсти за сприяння адміністрації установи або органу кримінально-виконавчої системи у запобіганні вчинення нового злочину –

караються позбавленням волі на строк до п'яти років.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо працівника установи виконання покарань або членів його сім'ї у зв'язку зі здійсненням ним службової діяльності або його близьких, -

караються позбавленням волі на строк до семи років.

3. Діяння, передбачені частинами першою та другою цієї статті, вчинені організованою групою або із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, –

караються позбавленням волі на строк до десяти років»;

– у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26.03.1993 р. «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» після словосполучення «нанесення побоїв або тілесних ушкоджень» виключити слово «*вбивство*».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Михайлик О. Г. Насильство в установах виконання покарань в Україні: теорія і практика. Київ: ВД «Дакор». 2019. 434 с.

Рецензія. Пузирьов М. С. Сучасне дослідження проблем пенітенціарного насильства (рецензія на монографію О. Г. Михайлика «Насильство в установах виконання покарань України: теорія і практика» *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2019. № 6. С. 179–181.

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Михайлик О. Г. Деякі питання реалізації оперативними підрозділами заходів спеціально-кримінологічного запобігання насильству в установах виконання покарань. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1. (16) Т. 2. С. 230–233.
2. Михайлик О. Г. Деякі питання кримінально-правового характеру щодо насильницьких злочинів в установах виконання покарань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 50. Т. 3. С. 243–247.
3. Михайлик О. Г. Методологічний інструментарій дослідження насильства у виправних колоніях України. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3 (5). С. 143–152.
4. Михайлик О. Г. Поняття «насильства» як складової злочинності в установах виконання покарань. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35) Т. 1. С. 119–124.
5. Михайлик О. Г. Катування як специфічний вид насильства в установах виконання покарань України. *Міжнародний юридичний вісник: Актуальні проблеми сучасності (теорія і практика)*. 2019. № 14. С. 126–134.
6. Михайлик О. Г. Деякі способи насильства під час вчинення засудженим злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 181–184.
7. Михайлик О. Г. Поняття та структура кримінально-правового насильства в установах виконання покарань. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 1(7). С. 97–104.
8. Михайлик О. Г. Протидія насильству у виправних колоніях України шляхом наближення умов відбування покарань до міжнародних стандартів. *Право*. 2019. № 2. С. 102–108.
9. Михайлик О. Г. Насильство в місцях несвободи як цілісний комплексний феномен. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 197–202.
10. Михайлик О. Г. Міжнародні підходи до проблеми запобігання насильству в установах виконання покарань. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 2(8). С. 134–141.
11. Михайлик О. Г. Віктимологічна характеристика потерпілого від насильства в установах виконання покарань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3 (100). С. 238–244.
12. Михайлик О. Г. Методика експериментального дослідження насильства в установах виконання покарань. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 2. Т. 1. С. 260–265.
13. Михайлик О. Г. Детермінанти насильства в установах виконання покарань. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 179–182.

14. Михайлик О. Г. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 204–208.

15. Михайлик О. Г. Соціально-правова зумовленість факторів насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 157–160.

16. Михайлик О. Г., Богатирьова О. І. Взаємозв'язок кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3(9). С. 213–222.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

1. Михайлик А. Г. Научный взгляд на проблему насилия в учреждениях исполнения наказаний Украины. *Фемида. Республиканский юридический научно-практический журнал*. 2019. № 2 (278). С. 24–28 (Республика Казахстан).

2. Михайлик А. Г. Индивидуально-профилактические меры предупреждения насилия в местах несвободы Украины. *Фемида. Республиканский юридический научно-практический журнал*. 2019. № 10 (286). С. 15–21 (Республика Казахстан).

3. Михайлик О. Г. Кримінологічне моделювання запобігання насильству в установах виконання покарань. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 141–149 (міжнародна наукометрична база *Index Copernicus International*, Республіка Польща).

4. Михайлик О. Г. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильству в установах виконання покарань. *Revista științifică internațională «Supremația dreptului» = Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2019. № 3. С. 121–125 (Republica Moldova).

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Михайлик О. Г. Насильство щодо засуджених жінок в місцях несвободи. *Проблеми протидії злочинності у XXI столітті: вітчизняний та міжнародний досвід: матеріали міжнар. симпозіуму*, (м. Чернігів, 24 квіт. 2015 р. / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Чернігів, 2015. С. 186–188.

2. Михайлик О. Г. Проблемні питання віктимологічної профілактики насильства в установах виконання покарань. *Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро 25 трав. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 215–217.

3. Михайлик О. Г. Погляди зарубіжних вчених на запобігання насильству в кримінально-виконавчих установах. *Проблеми боротьби зі злочинністю в умовах*

трансформації сучасного суспільства. Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Ірпінь 12 грудня 2018 р.) УДФС України. 2018. С. 247–249.

4. Михайлик О. Г. Вплив деяких чинників на насильство в місцях несвободи. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук-практ. круглого столу (м. Київ, 22 берез. 2019 р.) / редкол: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад.. внутр. справ. 2019. С. 170–172.*

5. Михайлик О. Г., Богатирьов І. Г. Концепція інтегрального перетворення кримінально-виконавчої системи України у пенітенціарну. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 1 березня 2019 року) : Вид-во НАДПСУ, 2019. 720 с. (97–99).*

6. Михайлик О. Г. Форми насильства в установах виконання покарань та їх основні ознаки. *Перші наукові читання керівника наукової школи «Інтелект» доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Богатирьова Івана Григоровича: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 17 травня 2019 р.) / за заг. ред. професора В. В. Топчія; УДФС України. Київ: ВД «Дакор», 2019. С. 79–80.*

7. Михайлик О. Г. Актуальні питання запобігання насильству у кримінально-виконавчих установах закритого типу. *Проблеми реформування кримінальної юстиції України : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Чернівці, 23-24 травня 2019 р.) Чернівці, 2019. С. 66–68.*

8. Михайлик О. Г. Кримінологічна складова запобігання насильству в установах виконання покарань зарубіжних країн. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні: матеріали V регіональної наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 8 жовтня 2019 р.). Чернігівський інститут ім. Героїв Крут ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Чернігів 2019. С. 215–221.*

9. Михайлик О. Г. Наукові погляди вчених на насильство серед засуджених у виправних колоніях України. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України : Всеукраїнська наук.-практ. конф. (м. Херсон, 31 жовтня 2019 р.) / за заг ред : О. О. Шкути. Херсон : ТОВ «ВКФ«СТАР»ЛТД», 2019. С. 157–160.*

АНОТАЦІЯ

Михайлик О. Г. Насильство в установах виконання покарань України: кримінально-правова та кримінологічна характеристики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-

виконавче право. – Університет державної фіскальної служби України. – Ірпінь, 2020.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу і дослідженню насильства в установах виконання покарань України. У дисертації на рівні наукового пошуку комплексно досліджено ступінь достовірності наукового обґрунтування насильства в установах виконання покарань та його запобігання, що відрізняється від попередніх вітчизняних розробок у цій сфері.

Завдяки теоретичним напрацюванням та отриманим результатам дослідження насильства в установах виконання покарань визначено поняття насильства в установах виконання покарань, введено до наукового обігу три категорії насильства в установах виконання покарань: насильство до засуджених з боку засуджених; насильство до персоналу з боку засуджених; насильство персоналу до засуджених. Виокремлено дві форми насильства в установах виконання покарань: відкрита та прихована (латентна), що дозволило ґрунтовно розкрити їх основні ознаки.

За результатами дослідження сформульовано та обґрунтовано ряд теоретичних та практичних висновків, розроблено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України в частині кримінальної відповідальності за вчинення насильства в установах виконання покарань. Розроблено методичні рекомендації запобігання насильства в установах виконання покарань персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: насильство, засуджені, покарання, установа виконання покарань, персонал, запобігання.

АННОТАЦІЯ

Михайлик А. Г. Насилие в учреждениях исполнения наказаний Украины: уголовно-правовая и криминологическая характеристика. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Университет государственной фискальной службы Украины. – Ирпень, 2020.

Диссертация посвящена комплексному анализу и исследованию насилия в учреждениях исполнения наказаний Украины. В диссертации на уровне научного поиска комплексно рассмотрено важные теоретические проблемы, касающиеся выяснения состояния разработки проблемы исследования насилия в учреждениях исполнения наказаний, формулировки методологии исследования насилия в учреждениях исполнения наказаний, определено понятие насилия в учреждениях исполнения наказаний и его содержание, а также других базовых уголовно-правовых, пенитенциарно -криминологических и уголовно-исполнительных

понятий и категорий. Также в диссертационной работе разработана экспериментальная методика исследования насилия в учреждениях исполнения наказаний.

Благодаря теоретическим наработкам и полученным результатам исследования насилия в учреждениях исполнения наказаний определено понятие насилия в учреждениях исполнения наказания, введено в научный оборот три категории насилия в учреждениях исполнения наказаний: насилие к осужденным со стороны осужденных; насилие к персоналу со стороны осужденных; насилие к осужденным со стороны персонала. Выделены две формы насилия в учреждениях исполнения наказаний: открытая и скрытая (латентная), что позволило основательно раскрыть их основные признаки.

С позиций комплексного (межотраслевого) научного подхода обосновано социально-правовую обусловленность уголовной ответственности за насилие в учреждениях исполнения наказаний путем выделения следующих факторов: исторические, общесоциальные, социально-экономические, медицинские, международно-правовые, уголовно-правовые и криминологические. В рамках этого раздела также установлено объект насильственных преступлений в учреждениях исполнения наказаний, раскрыто объективную сторону насильственных преступлений в учреждениях исполнения наказаний, определен субъект насильственных преступлений в учреждениях исполнения наказаний, изучено субъективную сторону насильственных преступлений в ИТУ.

Основательно определены детерминанты насилия в учреждениях исполнения наказаний, с учетом предметного подхода дифференцировав их на внутренние и внешние причины и условия. Следуя классическому криминологическому подходу, в рамках этого раздела автором осуществлена криминологическая характеристика лица, совершающего насилие в учреждениях исполнения наказаний, приведены виктимологические характеристики пострадавшего от насилия в УВП из числа осужденных, а также осуществлена криминологическая характеристика насилия против персонала в учреждениях исполнения наказаний.

Путем систематизации сформулирована система предотвращения насилия в учреждениях исполнения наказаний. Речь идет, прежде всего, об общесоциальных, специально-криминологических, индивидуально-профилактических мерах по предотвращению насилия в учреждениях исполнения наказаний. В диссертации проведен углубленный анализ зарубежного опыта предупреждения насилия в учреждениях исполнения наказаний и определения криминологического моделирования предотвращения насилия в учреждениях исполнения наказаний.

По результатам исследования сформулирован и обоснован ряд теоретических и практических выводов, разработаны предложения по совершенствованию действующего законодательства Украины в части уголовной ответственности за

совершение насилия в учреждениях исполнения наказаний. Разработаны методические рекомендации предотвращения насилия в учреждениях исполнения наказаний персоналом Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

Ключевые слова: насилие, осужденные, наказание, учреждение исполнения наказаний, персонал, предотвращение.

SUMMARY

Mykhailyk O. H. Violence in criminal-executive institutions of Ukraine: criminal law and criminological characteristics. – *The manuscript*.

The dissertation for obtaining the degree of Doctoral of Law Sciences 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal and Executive Law. – University of the State Fiscal Service of Ukraine. – Irpin, 2020.

The dissertation is devoted to the complex study analysis of violence in criminal-executive institutions of Ukraine. At the level of scientific search, the dissertation has the reliability of the scientific substantiation`s degree of violence in criminal-executive institutions and its prevention, which differs from the previous domestic developments in this sphere.

Due to the theoretical work and the study results of violence in the criminal-executive institutions, the concept of violence in the criminal-executive institutions has been defined. Into scientific circulation have been introduced three categories of violence in the criminal-executive institutions: violence against convicts by convicts; violence against staff by convicts; violence against convicts by staff. There were distinguished two forms of violence criminal-executive institutions: open and latent (latent), which allowed them to thoroughly reveal their main features.

According to the research results, the number of theoretical and practical conclusions have been formulated and substantiated. The proposals have been developed to improve the current legislation of Ukraine regarding criminal liability for the perpetration of violence in criminal-executive institutions. Methodological recommendations for the prevention of violence in criminal-executive institutions by the staff of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine have been developed.

Keywords: violence, convicts, punishment, criminal-executive institution, staff, prevention.

Підписано до друку 25.02.2020 р. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Друк. арк. 1,8. Тираж 100 прим.
Замов. № 465.

Видруковано в Університеті державної фіскальної служби України.
08205, Київська обл., м. Ірпінь, вул. Університетська, 31